

Изстъпления

Само часове след пристигането ми във Флоренция, с цел проучване за статия в списание „Харпърс“ за Дантевия маратон*, аз се озовах пред апартамента на „Виа Гуичардини“, където Достоевски е прекарал девет отвратителни месеца, измъчван от дългове и епилепсия. Сградата гледа към Палацо Пити и е увенчана с гравирана табличка:

*IN QUESTI PRESSI
FRA IL 1868 E IL 1869
FEDOR MIHAILOVIC DOSTOEVSKIJ
COMPÌ IL ROMANZO „L'IDIOTA“.*

Доскоро не проявявах особен интерес към Флоренция и нямах представа, че Достоевски е довършил написването на „Идиот“ там. Освен това във вечния спор „Толстой или Достоевски?“ аз винаги съм била в лагера на толстоистите. Но съдбата ме бе отвела в града на Данте тъкмо в периода, когато бях завладяна от „Бесове“ на Достоевски, роман, чийто главен герой Николай Ставрогин е смятан за дяволския двойник на княз Мишкин от „Идиот“, и чийто началните редове са били съчинени именно там, във Флоренция.

* Ежегодно провеждан във Флоренция маратон, с маршрут през историческите и културните забележителности на града. – Бел. прев.

В свободното време от проучванията ми около драмата на многовековното разкажание на Флоренция, породено от факта, че през 1302 година градът е прогонил в изгнание своя най-велик поет, аз четях скоростно „Великолепните години“, четвърта част на петтомната биография на Достоевски от Джоузеф Франк.

Научих, че четирийсет и шест годишният Достоевски заминава в чужбина скоро след като сключва брак през 1867 година с Анна Сниткина, двайсет и една годишната стенографка, която му е помогнала да спази сроковете за предаване на „Играчът на рулетка“ в издателството. Двамата напускат Русия, от една страна, защото Достоевски вярва, че европейският климат е по-благоприятен за епилепсията му, и от друга – за да избягат от кредитори, роднини и всевъзможни досадници, които правят непоносим живота на Анна в техния дом. По някаква ирония на съдбата, предвид текста, който ги е сближил и събрал, в Дрезден писателят изпада отново под властта на рулетката – този негов патологичен порок. Достоевски тръгва на тридневно пътуване до прочутото казино в Хамбург, в действителност проточило се десет дни, през които изгубва не само всичките си пари, но също и часовника си, така че впоследствие нито той, нито жена му са имали някаква представа изобщо за времето.

Когато младоженците решават да се преместят в Швейцария същото лято, Достоевски не можал да устои на изкушението да се отбие в Баден-Баден. В промеждутъците между епилептичните припадъци той пропилял на комар почти всичките бижута на Анна и успял да затвърди доживотното си враждебно отношение към отдавнашния жител на Баден-Баден Иван Тургенев. Въздействието на тези неприятни епизоди се усилва от една случайна среща с Иван Гончаров, автора на „Обломов“, който споделил с Достоевски, че веднъж Тургенев го бил видял на улицата, но решил да не му се обажда, „защото знаел

колко мразят комарджиите да бъдат заговаряни“. Тъй като по същото време Достоевски дължал на Тургенев петдесет рубли, не изглеждало, че го отбягва (но всъщност било именно така). При следващата им среща Тургенев наговорил толкова ужасни неща за Русия, че накрая Достоевски му предложил да си купи телескоп. „Защо?“, попитал Тургенев. Достоевски отвърнал, че с помощта на телескопа Тургенев ще може да вижда Русия по-добре и ще има представа за какво говори. Тургенев „се ядосал ужасно“. Достоевски вече си бил взел шапката и се готвел да излезе, когато „просто така, без никакъв предварителен замисъл“ се разприказвал и излял всичко „натрупано през последните три месеца в душата (му) по отношение на германците“. От това станало ясно, че впечатленията му от германците са крайно негативни, за разлика от Тургенев, който бил възхищен от тях. Последвала раздялата на двамата писатели, които се зарекли никога повече да не се виждат.

По това време семейство Достоевски желаят на всяка цена да напуснат Баден-Баден, обаче Фьодор Михайлович е проиграл всичките им пари. Накрая майката на Анна им изпраща паричен запис. В деня на отпътуването им за Женева Достоевски не успява да се съдържи и загубва на рулетката петдесет франка и златните обици на Анна. Налага се да заложат един пръстен на Анна. Час и половина преди да тръгне влакът им, Достоевски се връща тичешком в казиното и изгубва още двамайсет франка.

През следващата година в Швейцария Достоевски работи върху „Идиот“, а Анна ражда момиче – Соня. Същата пролет тримесечното бебе умира от пневмония. Съкрушените родители възобновяват пътуванията, в края на лятото пресичат Алпите в посока към Италия и накрая се установяват във Флоренция. В писмо до племенницата си Достоевски отбелязва: „Според мен това е по-лошо от заточение в Сибир. Говоря напълно сериозно и без преувеличения... Вярно е, че тук, във Флоренция небето и слънцето са прекрасни, и има множество буквално нечувани и неописуеми чудеса на изящните изкуства, но все пак в Сибир, когато излязох от наказателната колония,

имаше други предимства, които тук липсват.“ Принудата да пише „без постоянни и непосредствени руски впечатления“ е особено мъчителна за Достоевски и той обикновено прекарва дълги часове в читалнята на градската библиотека, погълнат от руската преса, към която е пристрастен.

Завършването на „Идиот“ съвсем не е лесно за Достоевски. „Писах последните глави денонощно в терзания и ужасяваща несигурност“, съобщава той на племенницата си. „Имах два епилептични припадъка и закъснявах с десет дни за крайния срок.“ Последните части от романа излизат в списание „Руский веститель“ в началото на 1869 година.

Издателите забавят плащането и същата пролет Достоевски остава съвсем без пари. Двамата с жена му (те започват да се наричат един друг господин и госпожа Микобър) напускат апартамента на „Виа Гуичардини“ и се нанасят в една стая с изглед към Стария пазар, описан по-късно от Достоевски като „пазарен площад с аркади и великолепно гранитни колони [и] ...градски фонтан във формата на огромен бронзов глиган, от чиято зурла се излива водата (това е класически шедьовър с рядка красота)“.

Аз също бях силно впечатлена от този фонтан, който не-известно защо е наречен Ил Порчелино („прасенцето“). Беше някак особено и твърде дразнещо, когато за пръв път се озовах на площада и видях не прасенце, както очаквах, а огромен намръщен глиган. Докато оглеждах Ил Порчелино, си припомних един откъс от „Шинел“ на Гогол, в който постови стражар е съборен от „обикновено големичко прасе, което изскочило от някаква частна къща“. Това изречение се цитира понякога като пример за абсурдния начин, по който Гогол използва езика: Ако е големичко, как така ще е прасе? Когато са кръщавали техния фонтан с огромния бронзов глиган, явно е била в действие същата абсурдна употреба на езика.

В гледания към Ил Порчелино апартамент Достоевски и жена му хванали две тарантули. В нощта, когато уловили първата тарантула, Достоевски лежал буден с часове и си при-

помнял как един негов познат казак преди петнайсет години в Семипалатинск умрял от ухапване на тарантула. Едва след като многократно „рецитира(х) на глас поучителната басня на Козма Прутков „Кондукторът и тарантулата“*, той успял най-после да се поукуроту достатъчно и да заспи неспокоен сън.

От Флоренция семейство Достоевски се завръща в Дрезден. През следващите двайсет месеца Достоевски написва „Вечният съпруг“ и първата част на романа, който впоследствие ще бъде озаглавен „Бесове“.

Безспорно най-загадъчният роман на Достоевски, обемистият, идеологически свръхнаселен, класово двусмислен и неопределен „Бесове“ („The Devils“, „Demons“) – в миналото превеждан под заглавието „The Possessed“ („Изстъпления“) – ме преследва като пророчески сън. Заглавието произхожда от мотото на романа: библийските строфи от Евангелие на Лука 8:32–36, в които бесовете, обладавали дотогава един човек, го напускат и навлизат сред стадо свине; свинете хукват надолу по стръмния бряг на близкото езеро и се издавят.

„Бесове“ е историята на някои „много странни събития“, разгръщащи се в провинциален руски град, място, „досега незабележително с нещо“. Разказвачът – чиято ексцентрична, несвързана хроника включва сцени, на които той самият не би могъл да присъства – е приятел на едно от главните действащи лица в романа: застаряващия педагог, поет и несъстоял се учен-изследовател Степан Трофимович Верховенски, чието академично постижение се изразява в това, че веднъж е „успял да защити блестящата дисертация относно започналото сякаш да поклъва гражданско и комерсиално значение на немското градче Ханау в епохата между 1413 и 1428 година, а също така

* Козма Прутков е групов литературен псевдоним на тримата братя Жемчужникови (Алексей, Владимир и Александър Михайлович) и техния братовчед Алексей Толстой, измислен поет-драматург-бюрократ през 50-те години на XIX век. Поуката от „Кондукторът и тарантулата“ е: „Не тръгвай на път без пари“ (за да не те сполети съдбата на тарантулата, която кондукторът изхвърлил от вагона). – Бел. авт.

и за ония особени и неясни причини, поради които това значение така и не поклънало“. Двайсет и две години преди описваните в „Бесове“ събития, Степан Трофимович бил назначен за възпитател на единствения син на Варвара Петровна Ставрогина, заможна местна земевладелка. Той се сближил много със своя десетгодишен ученик, редовно го будел нощем, „за да излее пред него в сълзи наранените си чувства“; после двамата „се прегръщали и плачели“.

След няколко години момчето е изпратено в лицей в Петербург, но Степан Трофимович остава в имението. Съпругът на Варвара Петровна умира и тя и Степан Трофимович се сближават в чудновата, интимно-свадлива връзка. Степан Трофимович редовно пише на Варвара Петровна по две писма на ден; Варвара Петровна лежи будна нощем и се тревожи за последното въображаемо накърняване на „репутацията на Степан Трофимович като поет, учен или гражданска фигура“. Въпреки че в сърцето ѝ лежи спотаена „някаква непоносима любов към него“, тя съществува „сред непрекъснатата омраза, ревност и презрение“.

Години минават по този начин, докато до града започват да стигат „странни слухове“ за Николай Ставрогин, сина на Варвара Петровна, сега вече двайсет и пет годишен офицер в престижната Конна гвардия. Говори се „за някаква дива разюзданост, за някакви хора, прегазени от коне“, също, че Ставрогин участвал в два дуела, убил единия си опонент и осакатил другия. Най-после и самият Ставрогин се появява в родния град: обратно на всички очаквания той съвсем не изглежда груб, недоद्याлан и „просмукан от водка“, а е неописуемо изискан, безукорно облечен, зловещо красив: „Косата му някак прекалено черна, светлите му очи някак прекалено спокойни и ясни, цветът на лицето му някак прекалено нежен и бял, руменината му някак прекалено ярка и чиста, зъби като бисери, устни коралови, ще речеш, писан хубавец, а същевременно като да будеше някакво отвращение. Казваха, че лицето му било като маска.“ Скоро всички жени в града полудяват по него – „раз-

делили се бяха рязко на два лагера: в единия го обожаваша, в другия убийствено го мразеха, но и едните, и другите бяха луди по него“ – а градските франтове са напълно засенчени. Особено изненадани са хората, че Ставрогин е „много добре образован и дори с твърде широки познания“ и е „необикновено блогоразумен човек“. И тогава, без предупреждение „звярът показ(в)а ноктите си“: веднъж в клуба, когато чува един от най-почтените му старейшини разпалено да обявява: „Не-е, аз не съм от тия, дето ги водят за носа!“, Ставрогин внезапно се доближава, хваща го за носа и успява да го потътри две-три крачки подире си, докарвайки го едва ли не до припадък. Впоследствие Ставрогин не е в състояние да обясни постъпката си и „Небрежното извинение било равносилно на нова обида“. След многобройни подобни инциденти Ставрогин получава мозъчно възпаление и заминава в чужбина.

Истинското действие започва във втората част, три години по-късно. Ставрогин се завръща, заедно с няколко младежи (имащи по един или друг начин определена връзка с града или околностите му), с които е общувал в Европа. Сред тях са: красивата наследница Лиза; Пьотър Верховенски, отчужденият и нихилистично настроен син на Степан Трофимович; сакатата „набожна идиотка“ Мария; освободеният крепостен селянин и „типична руска душа“ Шатов, който непрекъснато преминава от една идеологическа крайност към друга; Дария, сестра на Шатов и повереничка на Варвара Петровна; и Кирилов, приятел на Шатов, млад инженер, всецяло завладян от плана си да усъвършенства обществото, като стане първият човек на планетата Земя, извършил 100% напълно доброволно самоубийство. С изключение на Кирилов, всички тези младежи са били възпитаници на Степан Трофимович. Всеки от тях е луд по Ставрогин. Дария, Мария и Лиза са влюбени в него, а Шатов, Кирилов и Верховенски му приписват неопределена главна роля в техните измъчени идеологии.

„Бесове“, подобно на много от творбите на Достоевски, се състои предимно от скандални разкрития, разнообразявани от време на време с взривове от масови насилия. Става известно, че аристократичният Ставрогин, явно в опит да установи до каква степен могат да бъдат приемани неговите чудатости, тайно се е оженил за набожната и непорочна инвалидка Мария. Оказва се, че Пьотър, синът на Степан Трофимович, заема важен пост в някаква терористична организация, чиято цел е да обхване цяла Русия в мрежа от тайни петчленни терористични клетки. Пьотър организира петчленна група в града и започва да крои планове за разпространяване на хаос, отчаяние и революция. Втората част завършва с демонстрация на работниците от една фабрика, намираща се в покрайнините на града, където лошите условия са довели до епидемия от азиатска холера. Освен холерата, поразяваща с еднаква сила хора и животни, провинцията също е засегната от епидемия от кражби и пожари. Пьотър използва разрастващата се масова истерия, за да убеди губернатора, че мирната работническа демонстрация всъщност е „бунт, [заплашващ] да разтърси основите на държавата“ и седемдесет работници са най-жестоко бичувани.

Третата част започва с организирано от съпругата на губернатора пишно благотворително празненство за събиране на помощи за бедните гувернантки. Началото на празненството е поставено с „литературно утро“, включващо четене от прочут писател, живеещ в изгнание, откровена пародия на Тургенев: „Що се отнася до мен... аз... вече... седма година не мърдам от Карлсруе“, обявява прочутият писател. „И когато миналата година градският съвет реши да бъде прокарана нова водосточна тръба, с цялото си сърце почувствах, че този водосточен въпрос на Карлсруе ми е по-близък и по-скъп от всички въпроси на моето мило отечество...“ Пьотър и неговата петчленна клетка саботират празненството, като изпълват залата с пияници и престъпници, и прочитат на висок глас някакво много обидно за гувернантките стихотворение. Единствено съобщението за ужасен нов инцидент с умишлен палеж пре-

кратява разразилия се скандал: набожната и непорочна инвалидка Мария и алкохолизираният ѝ брат са били изгорени живи в тяхната къща.

Присъстващите без изключение веднага заподозират Ставрогин. Всички смятат, че той иска да отстрани Мария, за да може да се ожени за красивата наследница Лиза. В действителност палежът е извършен от избягалия каторжник Федка, който е мислел, че изпълнява заповедите на Ставрогин. Ставрогин се е досещал за намеренията на избягалия каторжник, но не е предприел нищо, за да ги осуети. Междувременно Лиза, която знае, че Ставрогин не отвърща на любовта ѝ, все пак спи с него. Ставрогин признава: „Знаех, че не те обичам, и те погубих“, но добавя, че в края на краищата тя може да стане неговата „последна надежда“ и навярно трябва да избягат заедно в Швейцария. Лиза отказва. Когато до нея стига вестта за пожара, ужасената Лиза хуква към сцената на престъплението, където се е събрала тълпа. Обвинявайки Лиза за умишления палеж: „Не стига че убиват, ами идват и да зяпат!“ – тълпата я пребива до смърт.

В деня след празненството Пьотър убеждава своята терористична група, че Шатов възнамерява да ги предаде и трябва на всяка цена да бъде заставен да мълчи. След това придумва Кирилов, който все още замисля своето освобождаващо-усъвършенстващо обществото самоубийство, да остави прощално писмо, в което да поеме вината за убийството на Шатов: той и без друго ще бъде мъртъв, така че за него това няма да има никакво значение. Шатов е убит и тялото му е хвърлено в езерото. Кирилов подписва фалшивото признание и се самоубива.

В заключителните глави на романа Степан Трофимович, ужасен от делата на своя син и някогашните възпитаници, тръгва да скита пеш из околността, събира се с някаква пътуваща книжарка, която продава евангелия, наема стая в един хан, и се разболява много тежко. Пламнал в треска, той моли да му прочетат строфите от Евангелието на Лука за „*ces cochons*“

[тези свине], които ужасно го възбуждат. „Тия бесове, които излизат от болния“, казва той, „това са всички язви, всички миазми, всичката нечистотия, всички бесове и бесчета, загнездили се в нашия велик и мил болен, в нашата Русия, от векове, от векове насам! Но великата идея и великата воля ще осенят и нея, както она побеснял нещастник, и ще изскочат всички бесове, цялата мръсотия, тия гнойни струпии по повърхността... и самички ще молят да влязат в свинете. Пък може и да са влезли вече! Това сме ние, ние и ония, и [Петруша] ... *et les autres avec lui* [и другите с него], и аз, аз може би ще бъда първият начело, и обезумели, и побеснели ще се хвърлим от високите скали в морето и ще се издавим, и прав ни път, защото на нас само това ни остава.“ След като вече е освободил съзнанието си от тази идея, Степан Трофимович умира. Варвара Петровна нарежда тялото му да бъде погребано в църковния двор на нейното имение.

Междувременно в града един от терористите признава за ролята си в убийството на Шатов и в резултат всичките петима участници в клетката са арестувани. (Единствено Пьотър успява да се изплъзне от правосъдието и избягва в Петербург.) По същото време Ставрогин пише на Дария и я кани да го придружи в Швейцария, където да бъде негова „медицинска сестра“. В писмото се казва: „Това, дето ви викам при себе си, е страшна низост. Вникнете в друго: не ми е жал за вас, щом ви викам, и не ви уважавам, щом ви чакам.“ Дария веднага отива да се присъедини към него, обаче е много късно. Ставрогин се е обесил в таванската стаичка на майчината къща, оставяйки бележка: „Не винете никого, аз самичък.“

Това е – това е всичко (минус една глава, изрязана от редакторите на Достоевски, в която Ставрогин признава, че веднъж прелъстил някакво дванайсетгодишно момиче и го докарал до самоубийство; съществуват различни мнения дали без тази информация романът е по-добър или по-лош). Изобщо не става ясно какво му е на Ставрогин и защо всички така са луднали по него. Различните действащи лица просто обявяват фикса-